

УДК 341.18:364.6"1906"(470)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-6\(24\)-1208-1224](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-6(24)-1208-1224)

Магась-Демидас Юлія Іванівна кандидат історичних наук, доцент кафедри права та публічного управління, Житомирський державний університет імені Івана Франка, докторантка Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, 10008, тел.: (0412) 43-14-17, <https://orcid.org/0000-0002-6113-8527>

ВІД ТОВАРИСТВ ВЗАЄМОДОПОМОГИ ДО ПРОФЕСІЙНИХ СПЛОК: ТРЕТІЙ З'ЇЗД ТОРГОВЕЛЬНО-ПРОМИСЛОВИХ СЛУЖБОВЦІВ 1906 Р.

Анотація. У кінці XIX – на поч. XX ст. у Наддніпрянщині, що входила до складу Російської імперії, розвивався професійний рух, який полягав у створенні професійних організацій (товариств взаємодопомоги, професійних спілок), проведенні зібрань різного рівня із метою захисту соціально-економічних прав робітників та службовців. Його складовою був рух торговельно-промислових службовців, становище яких було особливо складним. Спочатку прикажчики створювали товариства взаємодопомоги, основна мета яких полягала у благодійній діяльності (надання допомоги в разі смерті, безробіття, хвороби тощо). Вони також намагалися відстоювати деякі професійні інтереси (покращення умов праці, скорочення робочого дня), проте ці спроби були мало ефективними. Із метою координації роботи, товариства взаємодопомоги проводили всеросійські з'їзди, які, загалом, ставали на провладну позицію.

У період революції 1905-1907 рр. ситуація змінилася. Перебуваючи під враженнями революційних подій, прикажчики активізували боротьбу за свої права. Частішали відмови від вузької благодійної діяльності, як малоєфективної, у товариствах взаємодопомоги, та перехід до створення професійних спілок із прямим завданням боротьби з підприємцями за інтереси працівників. Влітку 1906 р. відбувся третій всеросійський з'їзд торговельно-промислових службовців, перебіг і результати якого кардинально відрізнялися від попередніх форумів. На ньому були яскраво виражені надії на демократизацію держави та законодавчі зміни в напрямку покращення становища прикажчиків. Було прийнято вимоги про 8-годинний робочий день та запровадження вихідних і святкових неробочих днів, обмеження використання праці неповнолітніх, врегулю-

вання праці жінок та оплати за неї тощо. Не дивлячись на певні недоліки в організації з'їзду, брак досвіду громадської діяльності у багатьох учасників, його результати засвідчили перехід професійного руху прикажчиків на якісно новий етап.

Ключові слова: товариство взаємодопомоги, професійна спілка, торговельно-промислові службовці, прикажчики, з'їзд, професійний рух.

Mahas-Demydas Yuliia Ivanivna Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Law and Public Administration of Zhytomyr Ivan Franko State University, doctoral student, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, Velyka Berdychivska St., 40, Zhytomyr, 10008, tel.: (0412) 43-14-17, <https://orcid.org/0000-0002-6113-8527>

FROM MUTUAL AID SOCIETIES TO TRADE UNIONS: THE THIRD CONGRESS OF COMMERCIAL AND INDUSTRIAL EMPLOYEES IN 1906

Abstract. At the end of the 19 – at the beginning the 20th century, a professional movement developed in the Dnieper region of the Russian Empire. This movement involved the creation of professional organizations (mutual aid societies, trade unions) and the holding of meetings at various levels to protect the socio-economic rights of workers and employees. A component of this movement was that of commercial and industrial employees, whose situation was particularly difficult. Initially, clerks formed mutual aid societies, the main purpose of which was charitable activity (providing assistance in case of death, unemployment, illness, etc.). They also tried to defend some professional interests (improving working conditions, shortening the working day), but these attempts were ineffective. To coordinate their work, mutual aid societies held all-Russian congresses, which generally took a pro-government position.

During the revolution of 1905-1907, the situation changed. Impressed by the revolutionary events, the clerks intensified their struggle for their rights. There was a growing rejection of narrow charitable activities within mutual aid societies, as they were ineffective, and a transition to the creation of trade unions with the direct task of fighting entrepreneurs for the interests of workers. In the summer of 1906, the third all-Russian congress of commercial and industrial employees took place, the course and results of which differed radically from previous forums. It expressed hopes for the democratization of the state and legislative changes to improve the situation of clerks. Demands were made for an 8-hour workday, the introduction of weekends and holidays,

restrictions on the use of child labor, the regulation of women's work and pay, and so on. Despite some shortcomings in the organization of the congress and the lack of experience in public activity among many participants, its results demonstrated a transition of the professional movement of clerks to a qualitatively new stage.

Keywords: mutual aid society, trade union, commercial and industrial employees, clerks, congress, professional movement.

Постановка проблеми. У кінці XIX – на поч. XX ст. у Наддніпрянській Україні відбувалася активізація професійного руху. Вона проходила в руслі загальних тенденцій економічного розвитку Російської імперії, оскільки входила до її складу. Апогей боротьби робітників та службовців за їхні права припав на роки революції 1905-1907 рр., коли активно виникали профспілкові організації, проте перші спроби створення професійних об'єднань сягали II пол. XIX ст. Оскільки російське законодавство не дозволяло тоді діяльності організацій із метою захисту економічних інтересів працівників, утворювалися товариства взаємодопомоги, основною метою яких була благодійна діяльність (надання членам допомоги у скрутних життєвих ситуаціях), однак, вони також здійснювали перші слабкі спроби відстоювання скорочення тривалості робочого дня, покращення умов праці тощо.

Одними з таких були товариства взаємодопомоги торговельних службовців (прикажчиків). Так, у 1882 р. було створено «Товариство взаємної допомоги прикажчиків м. Харкова» [1, с. 11], у Полтаві в 1894 р. було створене Товариство взаємодопомоги прикажчиків-християн [2, с. 137], в Одесі станом на 1905 р. існувало два товариства взаємодопомоги прикажчиків: євреїв та християн [3, с. 66; 4, с. 185], діяло товариство взаємодопомоги прикажчиків у Великому Токмаку Бердянського повіту Таврійської губернії [5, с. 198] тощо. У 1905-1906 рр. серед прикажчиків уже виникали і професійні спілки [6; 7, арк. 13-14]. Загалом, кількість прикажчиків була величезна. Наприклад, в Одесі чи Києві станом на 1905 р. їхня кількість сягала кількох десятків тисяч осіб. Основна їх частина працювала у сфері торгівлі, де панували правове безправ'я працівників, втручання підприємців у їхнє особисте життя, робочий день 15-20 год., мізерна платня та жахливі умови праці [8, с. 184].

Товариства торговельних службовців намагалися координувати зусилля, проводячи з'їзди у загальноросійських масштабах. Перший такий з'їзд відбувся в 1896 р. в Нижньому Новгороді, другий у 1898 р. в Москві. [9, с. 10] Крім питань взаємодопомоги на них були спроби розглянути й проблеми захисту прикажчиків у сфері взаємовідносин із

роботодавцями, покращення скрутного становища працівників. Однак відчутних результатів щодо цих проблем досягнуто не було, оскільки товариства на той час перебували під сильним впливом підприємців, які входили до складу об'єднань, і на з'їздах роботодавці відігравали ключову роль. В цьому контексті істотно відрізнявся третій з'їзд, який відбувався під час буремних подій революції 1905-1907 рр. На ньому було вперше сформульовано вимоги прикажчиків щодо захисту їх у процесі трудових відносин і прийнято резолюції, які містили конкретні кроки щодо покращення становища торговельних службовців. Щоправда, з огляду на подальший період реакції та слабкість професійного руху, який тільки набирив обертів, ці рішення були реалізовані лише частково.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема професійного руху торговельно-промислових службовців поч. ХХ ст. не отримала висвітлення в сучасній історичній науці. У радянський період це питання також оминалося, оскільки вважалося, що прикажчики були носіями провладних політичних поглядів та через низьку популярність у їхньому середовищі більшовицької партії. У 20 рр. ХХ ст. проблему висвітлювали такі дослідники, як Д. Антошкін, С. Айнзафт, які самі були активними учасниками профспілкового руху в дорадянську добу.

Метою цієї публікації є висвітлення організаційних передумов, перебігу третього з'їзду торговельно-промислових службовців у червні 1906 р., аналіз його результатів та значення для професійного руху прикажчиків.

Виклад основного матеріалу. Під час революції 1905–1907 рр. серед представників різноманітних професій почалася активна боротьба за скорочення тривалості робочого дня, покращення умов праці, підвищення заробітної плати тощо. Не були винятком і торговельні службовці, становище яких було особливо важким як через характер їхньої праці, так і через те, що трудові відносини в сфері торгівлі не були врегульовані законодавством. Особливістю руху прикажчиків було те, що їхні об'єднання (товариства взаємодопомоги) уже мали на вказаний момент тривалу історію, проте в них були сильні позиції провладних елементів в особі підприємців та заможного, більш привілейованого, прошарку прикажчиків, тому об'єднання не надавали відчутної підтримки найбільшій частині службовців. У 1905 р. в товариствах почалася активна боротьба між консервативними елементами та бідними рядовими працівниками, які становили основну масу прикажчиків та були налаштовані більш радикально, проводили стайки, вимагаючи покращення свого становища, намагалися реорганізувати товариства

взаємодопомоги з метою переходу їх на профспілкові рейки або створювати нові спілки. Тенденції такої боротьби яскраво проявилися також під час організації й перебігу третього з'їзду торговельно-промислових службовців.

Підвалини цього форуму було закладено ще у 1898 р. на другому з'їзді. Проведення третього з'їзду було заплановано на 1900 р., а його організацію було доручено Московському товариству взаємодопомоги прикажчиків. Однак вказане товариство зволікало з виконанням поставлених завдань і організаційну комісію зі скликання з'їзду було створено лише на початку 1905 р., й уже не при згаданому вище товаристві, а при Московському товаристві взаємодопомоги комерційних службовців. До вересня 1905 р. вона займалась переважно клопотами, пов'язаними з дозволом з'їзду, і лише 25 вересня в газетах було опубліковано повідомлення про скликання форуму. Підготовча робота комісії полягала в розсилці оголошень до редакцій газет та повідомлень на місця з пропозицією товариствам взаємодопомоги підготувати доповіді про їхню діяльність. В силу легальності з'їзду його програму перед проведенням необхідно було затвердити у міністерстві внутрішніх справ. Тому, за словами одного з членів організаційної комісії, при складанні програми вони намагались, щоб вона не викликала підозр з боку поліції, але, разом із тим, могла послужити обговоренню якомога ширшого кола національних і економічних питань. Варто вказати, що і оголошень про проведення з'їзду, і повідомлень про його хід та рішення було обмаль навіть у спеціалізованих виданнях, на кажучи вже про пресу з більш загальною тематикою. Так, в двох номерах «Голоса прикажчика» за 18 червня й 6 липня, напередодні й у самий момент з'їзду, друкувалися замітки про те, коли має відбутися всеросійський з'їзд, та його порядок дня [8, с. 186]. На теренах українських земель інформації про зібрання також було вкрай мало. Наприклад, газета «Громадська думка» розмістила тільки одне невелике повідомлення про деякі рішення з'їзду [10, с. 4]. Газета «Киевлянин» проінформувала про зібрання у трьох номерах, але це загалом було лише кілька речень [11; 12; 13].

Програму з'їзду складали питання: 1) про забезпечення осіб, які займаються приватною службовою працею, на випадок хвороби, інвалідності, старості чи смерті шляхом страхування чи іншими засобами; 2) про регулювання взаємовідносин між господарями та службовцями; 3) заходи щодо полегшення створення нових товариств і спілок взаємодопомоги; 4) про дослідження побуту службовців; 5) про святковий відпочинок і нормування робочого часу; 6) про друкований орган; 7) про право товариств взаємодопомоги засновувати підприємства

торгово-промислового характеру, як-от: кредитні товариства, агентурні й комісійні контори, ощадно-позичкові товариства, довідкові бюро, артїлі тощо; 8) про права товариств взаємодопомоги відкривати бібліотеки, курси, школи, читання та інші просвітницькі заходи; 9) про заснування органу для виконання постанов з'їзду.

Багато з вказаних пунктів потребували законодавчого врегулювання. Це, зокрема питання про страхування, робочий час та час відпочинку, регулювання праці неповнолітніх тощо. З огляду на це організаційна комісія розіслала об'єднанням додаткову записку до програми, у якій йшлося про те, що економічні питання, які будуть розглядатися на з'їзді, настільки важливі й пов'язані з питаннями політичного характеру, що слугуватимуть цінним матеріалом для розробки законів, які охороняють приватну службову працю. Тому висловлювалося наполегливе прохання не ігнорувати форум і заздалегідь надсилати доповіді [14, с. 13-15]

Організаційний внесок для участі у з'їзді становив 50 руб. із кожного товариства. Для молодих профспілок торгово-промислових службовців, які вже почали виникати на той момент, такий внесок був надто високим, через що не всі бажаючі змогли взяти участь [8, с. 188]. Катеринославське товариство взаємодопомоги, яке постраждало через єврейський погром, було допущене до участі без сплати оргвнеску [15, с. 23].

Третій всеросійський з'їзд товариств взаємодопомоги торговельно-промислових службовців відбувався 25 червня – 1 липня 1906 р. в Москві. Представництво на ньому було далеко не повним. Прибуло 114 делегатів від 32 товариства взаємодопомоги та 8 професійних спілок (за характером це були спілки комерційних службовців, конторщиків і бухгалтерів, службовців у страхових і транспортних підприємствах). 30 організацій було представлено з регіонів імперії та 10 – з Москви, проте московських делегатів було 66 [15, с. 24]. Професійні спілки прикажчиків не отримали вчасно запрошення, але були допущені до участі. За даними Д. Антошкіна, приїхало 29 делегатів від 8 профспілок [16, с. 53]. С. Айнзафт та М. Гордон вказували на присутність представників від 9 професійних спілок: 4 московських та 5 з регіонів, зокрема, від однієї організації з Одеси [8, с. 88; 17, с. 36]. Це був делегат від створеної 1905 р. «Спілки торгово-промислових службовців м. Одеси» А. М. Гудван. Іще один представник із Одеси, М. Н. Клейнер, репрезентував «Товариство взаємодопомоги прикажчиків євреїв» [3, с. 66]. Також були делегати з Києва та Харкова [8, с. 197]. Загалом, на форум приїхали делегати 36 міст [12], але багато крупних міст та ряд областей представлені не були [15, с. 24; 18, с. 121].

Із дорадчим голосом були допущені представники Московського центрального бюро спілок. Неофіційно були присутні представники організаційної комісії зі скликання всеросійського з'їзду професійних спілок [8, с. 188], а також фахівці з питань, що розглядалися. Наприклад, професори Канель і А. Е. Вормс виголосили доповіді про державне страхування [15, с. 24].

Для вирішення організаційних питань на з'їзді обрали президію, секретаріат і три комісії: редакційну, господарську та контрольну. На ці та інші суто організаційні процедури (встановлення порядку денного, регламенту) витратили досить багато часу, оскільки значна частина делегатів не мала досвіду й була не готова до такого виду діяльності [19, с. 27]. Делегати обрали голову з'їзду (Є. В. Барамзін із Саратова) та двох його помічників, одним з яких став Є. І. Фрейман (делегат від Катеринославського товариства взаємодопомоги) [15, с. 24].

З'їзд викликав певну зацікавленість з боку політиків. На ньому були присутні представники парламентських фракцій соціал-демократів, народних соціалістів, кадетів тощо. [8, с. 188]. Два засідання з'їзду відвідав депутат Державної Думи І. Рамішвілі (меншовик), який виголосив промову й передав вітання товариствам [19, с. 26]. Після його промови деякі делегати запропонували заспівати «Марсельезу», однак головуючий Є. І. Фрейман наголосив, що мета зібрання не політична, а економічна, і виконання революційних пісень може завадити важливій діловій роботі, яку необхідно здійснити.

Політичні вподобання делегатів були доволі строкатими. Зі списку делегатів та характеру виступів впливало, що серед них у незначній кількості були соціал-демократи та есери [16, с. 53] (до останніх належав одеський представник М. Н. Клейнер) [3, с. 66]. Деякі делегати в своїх доповідях повідомляли, що їхні товариства під час виборів до Державної Думи підтримували кадетську партію. Був також делегат, який поставив організаційній комісії питання, чому на з'їзд не запрошені представники правих партій [8, с. 191].

Більшість прибулих не мала чіткої партійної орієнтації, однак була налаштована опозиційно до влади. Вплив революційних подій давався знаки. Порівняно з попередніми двома всеросійськими з'їздами, третій не надсилав вітальних телеграм представникам властей, і виступів із провладними промовами на ньому не спостерігалось. Але були й помірковані учасники, які закликали до обережності, щоб не налаштувати владу проти зібрання.

Провладні погляди деяких делегатів яскраво проявилися під час вшанування пам'яті жертв погрому в Білостоку. Троє делегатів від

Допоміжного товариства купецьких прикажчиків у Москві не піднялися з місць, і коли це викликало бурхливе обурення решти учасників, покинули з'їзд. 28 червня від імені згаданого товариства (яке було найбільш заможним і консервативним серед товариств взаємодопомоги міста) було подано заяву про відкликання їхніх делегатів через те, що з'їзд «не займався досі наміченою економічною програмою, зі з'їзду товариств взаємодопомоги перетворюється на з'їзд професійних спілок, а також через те, що делегати товариства піддавалися насильству, а в їх особі й усе товариство». Одночасно правління цього об'єднання заявило форуму, що воно відмовляється надавати своє приміщення для наступних засідань [8, с. 191]. Як наслідок, з'їзду довелося перенести роботу в приміщення Московського товариства ремісників, яке було більш скромним, але, за спогадами учасників, делегати почувалися в ньому більш незалежними [19, с. 26-27]

На зібранні стало помітно, що в професійному русі службовців розвиваються дві течії: в одних товариствах іще зберігалися старі погляди на взаємовідносини господарів і службовців, в інших уже формувалися нові настрої. Під впливом цих течій виникали нові погляди на завдання взаємодопомоги та ставлення до профспілкових організацій, що активно обговорювалося на зібранні.

Нову позицію щодо ролі взаємодопомоги у професійному русі досить повно викладені в доповіді М. Н. Клейнера «Сучасні завдання взаємодопомоги». У ній ішлося про те, що розвиток суспільства, зокрема, економічних процесів, назавжди витіснили патріархальні відносини й поставили сучасну людину в таке становище, коли вона хоч-не-хоч бере участь в житті всього людства. Вона бачить, як формуються кадри нової армії праці, трудящі створюють могутні спілки, які вдвойовують краще життя, нові ідеали проникають у сучасні спілки взаємодопомоги. Доповідач наголошував, що товариства взаємодопомоги прикажчиків не повинні відстати від цього руху, з'ясовував бажані форми організації прикажчиків, найближчі їхні цілі. У виступі вказувалося, що службовці сильні не грошовим капіталом, а єднанням. Адже товариства взаємодопомоги накопичили значні кошти, проте на становищі значної маси прикажчиків це істотно не позначилося, оскільки замість системних кроків здійснювалися лише епізодичні виплати. М. Н. Клейнер акцентував увагу на розширенні цілей об'єднань, збільшенні кількості їхніх членів та відмежуванні від членів-господарів, яким, за його словами, доцільно засідати в благодійних організаціях, а не в професійних товариствах прикажчиків. Об'єднання службовців повинні домагатися від роботодавців скорочення робочого дня, запровадження

недільного й святкового відпочинку, щорічної відпустки для працівників, підвищення зарплати, скасування безоплатного учнівства, надання кожних 5 років надбавок до зарплати, заснування примирливих камер. Не слід, на думку виступаючого, й відмежовуватися від взаємодопомоги, а спрямувати її на видачу виплат безробітним, пошук роботи, надання юридичної допомоги. Просвітницькі завдання (влаштування бібліотек, лекцій тощо) також необхідно активізувати в об'єднаннях прикажчиків. М. Н. Клейнер вказував на необхідність встановлення законодавчим шляхом максимального робочого дня та санітарних норм для охорони здоров'я прикажчиків, запровадження торговельної інспекції, страхування, оскільки без законодавчого врегулювання господарі часто відмовлялися від зроблених поступок, як тільки протести працівників вщухали [14, с. 18-21].

Відзначимо, що функції професійних об'єднань, про які говорив М. Н. Клейнер, уже були більше властиві професійним спілкам, ніж товариствам взаємодопомоги. То ж перед останніми поставало питання: розвиватися у старому ключі, чи переходити на профспілкові рейки. У період революції були випадки, коли товариства взаємодопомоги ставали базою для створення професійних спілок, або відбувалося злиття старих та новостворених організацій. Спілкам було вигідно об'єднатися з такими реформованими товариствами для збільшення своїх коштів і числа членів. Але частина об'єднань усе ж залишалася на традиційних позиціях. Справа в тому, що товариства взаємодопомоги часто побоювалися за долю своїх капіталів, іноді доволі значних (так, баланс у харківському товаристві ремісників у 1906 р. становив 55 тис. руб.), і зобов'язання перед членами (пенсії, матеріальна допомога, школи, благодійні заклади) [18, с. 73-74]. Варто вказати, що члени товариств взаємодопомоги не завжди знали, що таке профспілки, то ж займали щодо них очікувальну позицію [20, с. 31].

З усіма цими побоюваннями довелося рахуватися під час прийняття резолюції з'їзду «Про ставлення товариств взаємодопомоги до професійних спілок». В ній вказувалося, що модель взаємодії товариств взаємодопомоги та профспілкових організації повинна залежати від місцевих умов. Було визнано за необхідне, щоб існуючі товариства взаємодопомоги перетворювалися на спілки або зливалися з ними, або ж, тимчасово зберігаючи свою самостійність, тим чи іншим шляхом підпорядковували всю свою діяльність, як кас взаємодопомоги, професійним спілкам (за зразком Харківського товариства взаємодопомоги ремісничій праці) [18, с. 175].

У цьому ж ключі була сформульована резолюція «Про професійну боротьбу», у якій з'їзд закликав усіх товаришів на місцях енергійно

взятися до справи організації самих широких мас торгово-промислових службовців на ґрунті рішень з'їзду. У резолюції про інтернаціональне об'єднання профспілок з'їзд висловив жаль з приводу того, що в багатьох місцях товариства взаємодопомоги розрізнені за національною ознакою й виступив за необхідність, для більш ефективної боротьби, консолідуватися незалежно від вірувань та національної приналежності й невідкладно приступити до об'єднання торговельно-промислових службовців усіх національностей [8, с. 194].

На з'їзді було заслухано доповіді про 8-годинний робочий день, святковий відпочинок, охорону праці неповнолітніх, законодавство про прикажчиків, соціальне страхування тощо. Майже всі доповідачі змальовували вкрай важке становище торговельно-промислових службовців на місцях, ознаками якого були робочий день мінімум 14-15 год., майже повна відсутність святкового відпочинку, цілковита залежність від господарів, незабезпеченість під час хвороби тощо. Виступаючі сформулювали пропозиції, які необхідно було закріплювати законодавчим шляхом. Зокрема, вимогу 8-годинного робочого дня для всіх торгово-промислових службовців висувало 8 товариств, 2 товариства – тільки для деяких категорій прикажчиків, за збільшення тривалості робочого дня висловилося тільки 2 об'єднання. 6 товариств виступали за скасування надурочних робіт. Майже у всіх доповідях висувалася вимога заборони торгівлі у святкові дні з метою надання службовцям відпочинку, 6 товариств пропонували включити до переліку свят день 1 травня [8, с. 189]. Варто зазначити, що на той момент у міністерстві фінансів разом із представниками торгових службовців вже обговорювався проєкт відповідного положення. Але на третьому з'їзді був зустрінутий як уже запізнений і такий, що не відповідав новим запитам і потребам торговельних службовців, тож делегати висловили свої зауваження щодо нього [14, с. 16-17].

В усіх доповідях містилася вимога збереження заробітної плати під час хвороби та надання службовцям щорічної місячної відпустки. Ряд товариств вимагали державного страхування і поширення на торгово-промислових службовців компетенції фабричної інспекції [8, с. 189]. Зазначимо, що, на відміну від праці робітників, робота прикажчиків владою та підприємцями вважалася легкою й такою, що не потребувала спеціального законодавчого врегулювання. Тому якщо питання страхування робітників вже порушувалося раніше, то щодо страхування прикажчиків міністерство торгівлі і промисловості зазначало, що останні не повинні на перших порах підлягати страхуванню [14, с. 16].

Жваве обговорення викликали доповіді щодо врегулювання праці малолітніх і захисту їх від надмірної експлуатації й жорстокого поводження [8, с. 189], а також про примирливі камери й примирливі третейські суди. Варто вказати, що, з огляду на специфіку праці, у професійному русі прикажчиків примирливі камери відігравали більш значну роль, ніж у робітничому русі. Торговельні службовці були розсіяні по окремих магазинах, тому об'єднати їх у велику масу для страйку було доволі важко. Тому часто застосовуваними методами були бойкоти крамниць, звернення до громадської думки й недопущення покупців у бойкотовані магазини. Підприємці нерідко були змушені йти на примирення під тиском громадського руху й через бажання уникнути скандалу. Отже, створення законодавчим шляхом примирливих установ, які б вирішували непорозуміння між службовцями й роботодавцями, було надзвичайно актуальним.

З цього питання було прийнято резолюцію, в якій йшлося про те, що в інтересах успішності й планомірності боротьби витрачання сил на дрібні сутички з підприємцями є вкрай небажаними, отже необхідно, щоб професійні організації приступили до облаштування примирливих камер для попереднього розбору й залагодження конфліктів і домагались виконання господарями їхніх рішень. Підкреслювалося, що примирливі камери не усувають можливості бойових зіткнень, що авторитетність їхніх рішень залежить від сили професійних об'єднань, і зайвий раз вказувалося на обов'язковість для всіх торгово-промислових службовців вступати до професійних організацій та всіма силами сприяти їхньому зміцненню [8, с. 194-195].

Групою делегатів, до якої, зокрема, входили представники з Києва і Харкова, подали до президії з'їзду заяву про необхідність, щоб редакційна комісія на основі вимог, озвучених з'їздом, оформила їх у законопроект для розгляду Державною Думою або переданий до однієї з політичних груп Думи для подальшої розробки [8, с. 197].

Резолюції за доповідями делегатів були зведені в спільний перелік вимог, який складався з 18 пунктів, а саме:

1) встановлення законодавчим шляхом 8-годинного робочого дня. В усіх галузях приватно-службової праці, особливо шкідливих для здоров'я, робочий день мав бути ще коротшим, зокрема, для конторської праці – 6-год.;

2) встановлення обов'язкової й одночасної для всіх закладів обідньої перерви з закриттям підприємств і з правом відлучатися в години, встановлені міським самоврядуванням, за участі представників від службовців в особі їхніх професійних організацій;

3) повна заборона надурочних робіт та нічної праці, крім випадків, коли нічна праця необхідна відповідно до технічних умов праці, схвалених професійними організаціями;

4) встановлення щотижневого безперервного відпочинку протягом 42 год.

5) заборона праці дітей, молодших 16 років, і 6-годинний робочий день для підлітків до 18 років;

6) заборона штрафів та обшуків;

7) встановлення щорічної місячної відпустки зі збереженням оплати праці;

8) попередження про звільнення за 2 міс., виплата при звільненні винагороди в розмірі тримісячного окладу, якщо працівник служив менше 3 років, і місячного окладу за кожен рік служби, якщо служив понад 3 роки;

9) здійснення прийому на роботу, переміщення й звільнення службовців тільки за домовленістю з професійною організацією; запровадження розрахункових книжок із точним зазначенням умов найму;

10) щотижнева виплата зарплати, заборона виплати зарплати товарами;

11) ввічливе поводження роботодавців із працівниками;

12) зрівняння оплати жіночої й чоловічої праці, звільнення жінок від роботи за 4 тижні до і 6 тижнів після пологів із збереженням заробітної плати; заборона використання жіночої праці в галузях виробництва, шкідливих для жінок;

13) запровадження ефективного санітарного нагляду у торгово-промислових закладах, незалежного від підприємців;

14) обов'язкове державне страхування за рахунок підприємців на випадок хвороби, тимчасової непрацездатності, інвалідності, старості, смерті в розмірі фактичного заробітку працівника, а при частковій втраті працездатності – в сумі, втраченій ним, з передачею всієї справи страхування до рук трудящих;

15) до запровадження державного страхування – безкоштовна медична допомога для службовців за рахунок господарів, зі збереженням повного утримання під час хвороби;

16) встановлення кримінальної відповідальності за порушення законів про охорону праці;

17) поширення фабричної виборної, незалежної від підприємців, інспекції на всі види торгово-промислової й приватної службової праці, призначення інспекторок у тих галузях, де застосовується жіноча праця. Участь обраних торгово-промисловими службовцями й оплачених державою представників у нагляді за виконанням законів про охорону праці;

18) запровадження промислових судів, створених порівну із представників від службовців та господарів. [19, с. 27-29].

В одному з рішень з'їзд постановив, що вироблені вимоги слугують вказівками для професійних організацій, для широкого поширення серед торгово-промислового пролетаріату і як основа для законопроектів по тих пунктах, які потребують закріплення законодавчим шляхом.

У багатьох доповідях представників із місць були помітні надії на демократизацію політичного ладу, на те, що Державна Дума дослухається й прийме закони, які покращать становище прикажчиків. На одному з засідань обговорювалося також питання про внесені в Державну Думу законопроекти, щодо свободи зборів і спілок. [8, с. 197-198]. Один із учасників зібрання заявив, що розглядає з'їзд як один із етапів об'єднання не лише службовців, а й усього пролетаріату; як один із етапів усвідомлення інтересів прикажчиків, спільних зі всім пролетаріатом; як етап боротьби з існуючим ладом. В деяких доповідях піднімалися питання створення всеросійського союзу торговельно-промислових службовців, скликання установчих зборів [8, с. 188-189].

Важливою ознакою третього всеросійського з'їзду прикажчиків стало започаткування об'єднувачих процесів. Для проведення цієї роботи було створено організаційну комісію з 15 осіб: 7 із Москви і 8 із регіонів імперії. Регіональних представників було обрано тільки троє, а решту планувалося дообрати на відповідних обласних конференціях. Ідея об'єднання перебувала лише в зародковому стані і реалізувати її швидко не було можливим, тому обговорювати організаційні форми всеросійської й обласної централізації було ще зарано. Перед комісією ставилося завдання популяризувати четвертий майбутній з'їзд, налагодити зв'язки між розрізненими товариствами, скликати обласні конференції, на яких попередньо обговорити питання, що будуть розглядатися на майбутньому з'їзді. Таким чином передбачалося підготувати підґрунтя для всеросійського об'єднання, яке планувалося оформити на четвертому з'їзді [8, с. 198-199].

Зазначимо, що протягом 1907 р. службовцям вдалося організувати кілька обласних і губернських конференцій, проте реакція обірвала наступні спроби до створення обласних та всеросійського об'єднань прикажчиків [21, арк.20; 22, арк. 100; 23, арк. 2; 17, с. 36].

Загалом на третьому з'їзді відбулося 12 засідань, із них 8 під головуванням Є.І. Фреймана. Останнє засідання тривало всю ніч і закінчилось о 4 год. 35 хв. ранку. На форумі було заслухано 35 усних виступів про становище службовців на місцях, розглянуто 20 доповідей зі зловоденних питань, в результаті чого було вироблено спільну платформу щодо покращення становища службовців [15, с. 25].

Висновки. Аналіз перебігу та результатів третього всеросійського з'їзду торговельно-промислових службовців свідчить про перехід професійного руху прикажчиків на якісно новий етап. Якщо на попередніх з'їздах превалювали тенденції дружнього ставлення до влади й ефективність товариств взаємодопомоги не піддавалися сумнівам, то на третьому переважали революційні настрої, делегати критикували недоліки попередньої діяльності товариств, їхню відірваність від основної маси прикажчиків, консервативний та поміркований дух. Значна частина висловлювалася за долучення до профспілкового руху, злиття з професійними спілками чи перетворення діючих об'єднань на профспілки. Характерним було усвідомлення, що відстоювати інтереси торговельно-промислових службовців потрібно не лише шляхом страйків, бойкотів чи переговорів із конкретними підприємцями, а й системно – через регулювання праці прикажчиків законодавчим шляхом. З'їзд не лише підвів підсумки функціонування об'єднань прикажчиків за попередні роки, а й намітив перехід від розрізненої діяльності товариств прикажчиків до організованості й плановірності у їхній роботі. Створивши організаційну комісію зі скликання наступного з'їзду, він заклав передумови для централізації їхнього професійного руху.

Негативно на роботі з'їзду позначилось те, що його підготовча робота велась без належного висвітлення в професійній пресі, популяризація належним чином не здійснювалась, а розмір організаційного внеску був доволі високим. Це не дозволило досягти на форумі ширшого представництва. Делегати, що приїхали, часто не мали досвіду громадської діяльності, були погано підготовлені до обговорення. Однак, якщо на першому та другому з'їздах ключову роль відігравали підприємці та найбільш заможні прикажчики, яких була значна кількість серед делегатів, то на третьому було справді народне представництво???

Література:

1. Винокур Д. Торговые служащие Харькова. *Профессиональное движение служащих Украины (1905-1907)*. Сборник. Под общей редакцией и с предисловием И. С. Степанского. Б. м.: Издательство ВУСПС «Украинский рабочий», б. г. 211 с.
2. Горяйстов М. Из истории профессионального движения служащих Полтавы. *Профессиональное движение служащих Украины (1905-1907)*. Сборник. Под общей редакцией и с предисловием И. С. Степанского. Б. м.: Издательство ВУСПС «Украинский рабочий», б. г. 211 с.
3. Лупинский И. Союз приказчиков Одессы. *Профессиональное движение служащих Украины (1905-1907)*. Сборник. Под общей редакцией и с предисловием И. С. Степанского. Б. м.: Издательство ВУСПС «Украинский рабочий», б. г. 211 с.
4. Я. Ш. Воспоминания о союзе конторщиков г. Одессы. *Профессиональное движение служащих Украины (1905-1907)*. Сборник. Под общей редакцией и с предисловием И. С. Степанского. Б. м.: Издательство ВУСПС «Украинский рабочий», б. г. 211 с.

5. Березовский Д. Воспоминания участника о союзе служащих в Большом Токмаке. *Профессиональное движение служащих Украины (1905-1907)*. Сборник. Под общей редакцией и с предисловием И. С. Степанского. Б. м.: Издательство ВУСПС «Украинский рабочий», б. г. 211 с.

6. Центральний державний історичний архів у м. Києві (ЦДАК України). Ф. 274. Оп. 1. Спр. 1192, 236 арк.

7. ЦДАК України. Ф. 574. Оп. 1. Спр. 1013, 297 арк.

8. Айнзафт С. Первый этап профессионального движения в России (1905-1907 гг.). Под ред. и с предисловием В. Яроцкого. Выпуск первый. Издательства: ВЦС Профсоюзов, Москва, «Гомельский рабочий», Гомель, 1924. 284 с.

9. Ельницкий А. Краткий очерк профессионального движения в России. Харьков: «Пролетарий», 1925. 137 с.

10. Телеграми. *Громадська думка*. 1906. № 150. 1 липня (юля). С. 3-4.

11. Телеграммы. *Киевлянин*. 1906. 26 июня. № 174. С. 3.

12. Телеграммы. *Киевлянин*. 1906. 27 июня. № 175. С. 4.

13. Телеграммы. *Киевлянин*. 1906. 2 июля. № 180. С. 4-5.

14. 3-й Всероссийский съезд обществ вспоможения частному служебному труду и других однородных по идее и цели. *Отчет общества взаимного вспоможения приказчиков в г. Тамбове и Тамбовской губернии за 1906 год. Год двенадцатый*. Тамбов: Типо-литография Н. Бердоносова и Ф. Пригорина, 1907. С. 9-22.

15. Попов С. Г. Доклад о третьем Всероссийском съезде делегата Общества взаимопомощи приказчиков в г. Тамбове, Степана Гавриловича Попова. *Отчет общества взаимного вспоможения приказчиков в г. Тамбове и Тамбовской губернии за 1906 год. Год двенадцатый*. Тамбов: Типо-литография Н. Бердоносова и Ф. Пригорина, 1907. С. 23-25.

16. Антошкин Д. Очерк движения служащих в России (со второй половины XIX-го века). Москва: Библиотека профессионального движения, 1921. 102 с.

17. Гордон М. Профессиональное движение в эпоху первой русской революции 1905-1907 гг. Ленинград: Издательство Ленинградского губсовета, 1926. 71 с.

18. Дмитриев К. Из практики профессионального движения в России. Организация союзов. Одесса: Книгоиздательство «Освобождение труда», 1907. 204 с.

19. Носков Ф. Доклад о третьем Всероссийском съезде Обществу взаимного вспоможения приказчиков в Тамбове делегата Федора Семеновича Носкова. *Отчет общества взаимного вспоможения приказчиков в г. Тамбове и Тамбовской губернии за 1906 год. Год двенадцатый*. Тамбов: Типо-литография Н. Бердоносова и Ф. Пригорина, 1907. С. 26-29.

20. О профессиональной организации. *Отчет общества взаимного вспоможения приказчиков в г. Тамбове и Тамбовской губернии за 1906 год. Год двенадцатый*. Тамбов: Типо-литография Н. Бердоносова и Ф. Пригорина, 1907. С. 30-32.

21. ЦДАК України. Ф. 268. Оп. 1. Спр. 7. 36 арк.

22. ЦДАК України. Ф. 301. Оп. 2. Спр. 401. 112 арк.

23. ЦДАК України. Ф. 1335. Оп. 1. Спр. 2118. 26 арк.

References:

1. Vinokur, D. (B. g.). Torgovie sluzhashchie Kharkova [Commercial employees of Kharkiv]. *Professionalnoe dvizhenie sluzhashchikh Ukraini (1905-1907)*. Sbornik. Pod obshchei redaktsiei i s predisloviem I. S. Stepanskogo. B. m.: Izdatelstvo VUSPS «Ukrainskii rabochii» [in Russian].

2. Goryaistov, M. (B. g.). Iz istorii professionalnogo dvizheniya sluzhashchikh Poltavi [From the history of the professional movement of employees in Poltava]. *Professionalnoe dvizhenie sluzhashchikh Ukraini (1905-1907)*. Sbornik. Pod obshchei redaktsiei i s predisloviem I. S. Stepanskogo. B. m.: Izdatelstvo VUSPS «Ukrainskii rabochii» [in Russian].

3. Lupinskii, I. (B. g.). Soyuz prikazchikov Odessi [Union of Clerks of Odessa]. *Professionalnoe dvizhenie sluzhashchikh Ukraini (1905-1907)*. Sbornik. Pod obshchei redaktsiei i s predisloviem I. S. Stepanskogo. B. m.: Izdatelstvo VUSPS «Ukrainskii rabochii» [in Russian].

4. Ya. Sh. (B. g.). Vospominaniya o soyuze kontorshchikov g. Odessi [Memories of the Union of Clerks of Odessa]. *Professionalnoe dvizhenie sluzhashchikh Ukraini (1905-1907)*. Sbornik. Pod obshchei redaktsiei i s predisloviem I. S. Stepanskogo. B. m.: Izdatelstvo VUSPS «Ukrainskii rabochii» [in Russian].

5. Berezovskii, D. (B. g.). Vospominaniya uchastnika o soyuze sluzhashchikh v Bolshom Tokmake [Memories of a participant in the Union of Employees in Velykyi Tokmak]. *Professionalnoe dvizhenie sluzhashchikh Ukraini (1905-1907)*. Sbornik. Pod obshchei redaktsiei i s predisloviem I. S. Stepanskogo. B. m.: Izdatelstvo VUSPS «Ukrainskii rabochii» [in Russian].

6. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv u m. Kyievi (TsDIAK Ukrainy) [Central State Historical Archives in the city of Kyiv], f. 274, op. 1, spr. 1192.

7. TsDIAK Ukrainy [Central State Historical Archives in the city of Kyiv], f. 574, op. 1, spr. 1013.

8. Ainzaft, S. (1924). *Pervii etap professionalnogo dvizheniya v Rossii (1905-1907 gg.)* [The First Stage of the Professional Movement in Russia (1905-1907)]. Pod red. i s predisloviem V. Yarotsokogo. Vipusk pervii. Izdatelstva: VTsS Profsoyuzov, Moskva, «Gomelskii rabochii», Gomel [in Russian].

9. Elnitskii, A. (1925). *Kratkii ocherk professionalnogo dvizheniya v Rossii* [A Brief Outline of the Professional Movement in Russia]. Kharkov: «Proletarii» [in Russian].

10. Telehramy [Telegrams]. *Hromadska dumka*. 1906. № 150. 1 lyupnia (iiulia) [in Ukrainian].

11. Telegrammi [Telegrams]. *Kievlyanin*. 1906. 26 iyunya. № 174 [in Russian].

12. Telegrammi [Telegrams]. *Kievlyanin*. 1906. 27 iyunya. № 175 [in Russian].

13. Telegrammi [Telegrams]. *Kievlyanin*. 1906. 2 iyulya. № 180 [in Russian].

14. 3-i Vserossiiskii sezd obshchestv vspomozheniya chastnomu sluzhebnomu trudu i drugikh odnorodnikh po idee i tseli [3rd All-Russian Congress of Societies for Assistance to Private Service Labor and Others Similar in Idea and Purpose] (1907). *Otchet obshchestva vzaimnogo vspomozheniya prikazchikov v g. Tambove i Tambovskoi gubernii za 1906 god. God dvenadsatii*. Tambov: Tipo-litografiya N. Berdonosova i F. Prigorina [in Russian].

15. Popov, S. G. (1907). Doklad o tretem Vserossiiskom sezde delegata Obshchestva vzaimopomoshchi prikazchikov v g. Tambove, Stepana Gavrilovicha Popova [Report on the Third All-Russian Congress of Delegates of the Society for Mutual Aid of Clerks in the City of Tambov, by Stepan Gavrilovich Popov]. *Otchet obshchestva vzaimnogo vspomozheniya prikazchikov v g. Tambove i Tambovskoi gubernii za 1906 god. God dvenadsatii*. Tambov: Tipo-litografiya N. Berdonosova i F. Prigorina [in Russian].

16. Antoshkin, D. (1921). *Ocherk dvizheniya sluzhashchikh v Rossii (so vtoroi polovini XIX-go veka)* [An Essay on the Movement of White-Collar Workers in Russia (from the Second Half of the 19th Century)]. Moskva: Biblioteka professionalnogo dvizheniya [in Russian].

17. Gordon, M. (1926). *Professionalnoe dvizhenie v epokhu pervoi russkoi revolyutsii 1905-1907 gg.* [The Professional Movement in the Epoch of the First Russian Revolution 1905-1907]. Leningrad: Izdatelstvo Leningradskogo gubsoveta [in Russian].

18. Dmitriev, K. (1907). *Iz praktiki professionalnogo dvizheniya v Rossii. Organizatsiya soyuzov* [From the Practice of the Professional Movement in Russia: The Organization of Unions]. Odessa: Knigoizdatelstvo «Osvobozhdenie truda» [in Russian].

19. Noskov, F. (1907). *Doklad o tretem Vserossiiskom sezde Obshchestvu vzaimnogo vspomozheniya prikazchikov v Tambove delegata Fedora Semenovicha Noskova* [Report on the Third All-Russian Congress of the Society for Mutual Aid of Clerks in Tambov by Delegate Fedor Semenovich Noskov]. *Otchet obshchestva vzaimnogo vspomozheniya prikazchikov v g. Tambove i Tambovskoi gubernii za 1906 god. God dvenadtsatii.* Tambov: Tipo-litografiya N. Berdonosova i F. Prigorina [in Russian].

20. *O professionalnoi organizatsii* [On Professional Organization]. (1907). *Otchet obshchestva vzaimnogo vspomozheniya prikazchikov v g. Tambove i Tambovskoi gubernii za 1906 god. God dvenadtsatii.* Tambov: Tipo-litografiya N. Berdonosova i F. Prigorina [in Russian].

21. TsDIAK Ukrainy [Central State Historical Archives in the city of Kyiv], f. 268, op. 1, spr 7.

22. TsDIAK Ukrainy [Central State Historical Archives in the city of Kyiv], f. 301, op. 2, spr. 401.

23. TsDIAK Ukrainy [Central State Historical Archives in the city of Kyiv], f. 1335, op. 1, spr. 2118.